

GAZDAG G. LÁSZLÓ

A bozsoki aranycsat kalandos története

A régi idők tárgyi emlékei különös titkok őrzői. Akaratlanul is megmozgatják a szemlélő fantáziáját. Minél jobban rácsodálkozunk egy antik műtárgyra, annál több kérdés merül fel, de rögtön sejteni lehet, hogy talán egyikre sem tudunk pontos választ adni. Először a tágabb környezetet, korszakot próbáljuk szintézis alá vonni, majd abból lehet következtetni a részletekre. Mindig az embert keressük a történetben, ki készíthette, kihez tartozott, még a hol és hogyan kérdések mögött is a történetek, a mesék az érdekesek.

A bozsoki aranycsat elkészítése és elvesztése között legfeljebb néhány évtized telt el, talán annyi sem. Azonban az elképzelhető, hogy sok száz kilométert vándorolt, mire csaknem ezeröttszáz évre megpihent a földben. Igazi kálváriája a megtalálása után kezdődött, ötven év hanyattatás és kalandozás után állapotodott meg egy amerikai múzeum vitrinjében. Egy tanulságos történet vált teljessé, a bozsoki aranycsatot pedig összevethetjük a korszak hasonló alkotásaival.

1874 őszén Vlaskovics József bozsoki parasztfiú találta meg szántás közben az aranycsatot a falutól 2 km-re délre,¹ az Arany-pataktól 600 méterre keletre, a Nyeste-patak forrásától 500 méterre északnyugatra a dombháton. Legfeljebb egy ásonyom mélyéről bukkant elő a magányos csat, amit boldogan vitt haza a fiú az apjának megmutatni. Amiről ketten tudnak, az már nem titok, így a kincs híre eljutott Bubics Edéhez, aki a Vas megyei Régészeti Egylet tagjaként²

1875. január 21-én értesítette Lipp Vilmost, az egylet titkárát, a régiségtár órét.

Lipp, a polihisztor tanár ember (korábban premontrei kanonok, régész, majd bölcséleti doktor) kíváncsiságát felkeltette az értesülés és 1875 februárjában elment Bozsokra, hogy megvásárolja az aranycsatot a régiségtár számára. Az akkor kifizetett 80 forint szép summa volt, árindexek alapján mai árfolyamon kb. 415 ezer forintnak felelt meg.³

Lipp lelkesen gyűjtötte a régiségeket egy leendő megyei gyűjtemény számára.⁴ Elmondása szerint⁵ az motiválta, hogy „megakadályozza azt, hogy e gyönyörű ereklye, mint már azelőtt sok más, külföldre vándoroljon”. Mintha a jövőbe látott volna!

Elsőként a szombathelyi püspöki palota 'Sala terrena' termében berendezett kis múzeumba került a csat. Itt még elég kevés látogató fordulhatott meg. Szakmai körökben viszont gyorsan híre ment, így a Magyar Nemzeti Múzeumban 1876 szeptemberében megrendezett VIII. Ősrégészeti és Embertani Kongresszus kiállításán már bemutathatták a bozsoki aranycsatot. A kiállítás katalógusában Hampel József említette meg,⁶ de ebben az esztendőben Lipp Vilmos is beszámolt róla az *Archeologiai Értesítő*ben.⁷

3 Danyi Pál: artortenet.hu (Megtekintve: 2023. október 15.)

4 A Vas megyei Régészeti Egylet gyűjteményének jegyzéke. No. 861/5.

5 Lipp Vilmos: A Vas megyei Régészeti Egylet évi jelentése. IV. 1876. 54–65. p.

6 Hampel József: Catalogue del'exposition préhistorique des musées de province et des collections particulières de la Hongrie. Budapest, Carton 3. 1876. 79. p.

7 Lipp Vilmos: Hazai tud. intézetek és leletek. = *Archeologiai Értesítő*. X. 1876. 97. p.

1 Sibrik Kálmán kutatása alapján.

2 Kiss Gábor – Tóth Endre: Niklovits Károly gyűjteménygyarapítási tevékenységéről. = *Folia Historica* XXXIII. 2018. 173–184. p.

Az esemény a 19. század egyik legfontosabb szakmai eseménye lett, amelyről 2022-ben kerítés-kiállítással emlékezett meg a Nemzeti Múzeum.

A mozgalmas 1876-os év után néhány évtizednyi nyugalmas időszak következett az aranycsat számára. 1908-ban az újonnan megnyílt Vasvármegyei Múzeumba került. A rendszeres látogatók olyannyira megkedvelték, hogy 1921 tavaszán feltűnt a hiánya Seemann Gábor nyugalmazott iskolaigazgatónak, aki korábban egy szelencgyűjteményt ajándékozott a múzeumnak.⁸ Megdöbbenve vette észre, hogy a bozsoki aranycsat sincs kiállítva. Az ügyet egészen a vallás- és közoktatásügyi miniszterig vitte, hiszen lopásra gyanakodott. A szigorú és alapos vizsgálat megállapította, hogy báró Miske Kálmán igazgató a Tanácsköztársaság alatt zárva tartott múzeum értékeesebb aranytárgyait elrejtette. Azt követően a csat már szerepelt egy helyi kiállításon és hamarosan visszakerült a helyére.

Sajnos nem sokáig, mert avatott szemek ezt követően kinézték maguknak. A fondorlatokkal teli kálvária ekkor kezdődött, és az aranycsat meg sem állt Amerikáig, mire ismét feltűnt valakinek, hogy eltűnt a kiállított tárgyak közül.

Lipp Vilmosnak jó oka volt sietősen megvásárolni a bozsoki leletet, és joggal tartott attól, hogy ha nem kerül mielőbb múzeumi gyűjteménybe, akkor az előbb-utóbb külföldön fog kikötni. A 19. század második felében jelentősen megnőtt az érdeklődés az antik régiségek iránt. A kisebb városokban elsősorban helytörténeti érdekességekre alapozva nyíltak múzeumok szerte Európában, ráadásul az Újvilágban is elkezdtek egyre komolyabb gyűjteményeket megalapozni. Mindezekkel párhuzamosan virágzott a műkincsek kereske-

delme, meglehetősen szabályozatlan keretek között.

A műkereskedők kiváló szakértökké nőttek ki magukat, és elkezdtek szakosodni. Szinte kivétel nélkül műgyűjtökké is váltak, hiszen a szenvedélyt nem lehetett elválasztani az üzlettől. Sajnos a szerzési és birtoklási vágy sokakban áttörte az etikai és erkölcsi korlátok mellett gyakran a jogi akadályokat is. Egyre inkább megengedhetetlen eszközkhöz folyamodtak, beleértve akár a hamisítást is. Könnyörtelenül kihasználták a múzeumi környezet gyenge pontjait. Az igazán rámenős kereskedők már az ásatásoknál jelen voltak, és elsőként értesültek a fontosabb leletekről, majd könnyedén megvásárolták azokat. Mivel személyesen nem lehettek jelen mindenhol, szabályos ügynöki hálózatot építettek ki. Az összefonódások és érdekközösségek lényegében már akkor kideríthetetlenek és átláthatatlannak bizonyultak.

Egyre gyakoribbá vált az a módszer, hogy a kereskedők kiszemeltek maguknak múzeumi tárgyakat, amelyeket csere útján szerezhettek meg. Vélhetően a csere mellé némi meggyőzés is kellett, különösen, ha a cserélt tárgyakra a múzeumnak nem volt szüksége, nem beszélve olyan esetekről, amikor hamisítványokat kaptak csereként. Az első világháború után nehéz idők jöttek a Kárpát-medencében. A határontúli múzeumok nem ragaszkodtak a magyar vonatkozású leleteikhez, ott viszonylag könnyen ment az üzletelés ilyen formája.

A bozsoki aranycsat történetéhez két elhíresült kereskedő, illetve gyűjtő kapcsolódik szorosán. Niklovits Károly elsősorban éremgyűjteményéről lett ismert, de jól értett az ötvösmunkákhoz is. Hatalmas gyűjteménye több mint 40 ezer darabot számlált, amely egy örökösödési per után végül a Nemzeti Múzeumba került. A ritkaságokat

8 Kuntár Lajos: Bozsok. 2001.

általában erdélyi aranytallérokért cserélte, amelyeket hamisított. Nem bizonyítható, de vélhetően bizalmas kapcsolata volt egy kőszegi lakatosmester műhelyével. A múzeumi körök idővel bizonyosan felismerték Niklovits tevékenységének árnyoldalait, de nem nagyon tehettek ellene semmit. Elmondható, hogy minden csereügylet kivétel nélkül a kezdeményező érdekeit szolgálta, a nyereszkesedés pedig természetes velejárója volt a gyakorlatilag kikényszerített ügyleteknek.

1925 nyarán Niklovits kétszer is megfordult a Vasvármegyei Múzeumban. Július 2-án Batthyány Károly ezüsttallért ajándékozott a múzeumnak, augusztus 3-án pedig egy méceszt és egy agyagedényt. Később erősen kétségessé vált a Niklovitstól származó bronzmécsek eredetisége, amelyek ebben az időben több helyen is felbukkantak. Az 1925. augusztusi látogatásakor egy csereügyletre is sor került, amikor megkapta a bozsoki aranycsatot (aranygermán csat néven) és három római bronzszobrot (a 12, 31 és 40-es leltári számon nyilvántartott Mercurius, bika és Mithras figurákról van szó). Niklovits a múzeumnak egy aranyidolt adott, ami primitív hamisítványnak bizonyult, egy vésett kővű nehéz aranygyűrűt, ami valójában sosem került a múzeumba, később törölték a leltári bejegyzését, valamint három karperecet, egy fonott aranygyűrűt és egy Apafi Mihály-érmét. Az utóbbi érme, valamint a korábbi ezüsttallér és a mécesz szinte biztosan hamisítvány lehetett. Ugyanakkor a római bronzszobrok mindig a keresett, jól eladható vagy cserélhető tételek közé tartoztak. Összességében Niklovits rendkívül előnyös üzletet kötött, noha részéről kifejezetten gálánsnak tűnt a csere, az ajándékokkal kiegészítve. Niklovits szakértelme nem vonható kétségbe, de ahogy az aranycsat esetében is egyértelmű, meg-

tévesztési módszerei kifinomultak, jóhiszeműsége teljesen kizárható.

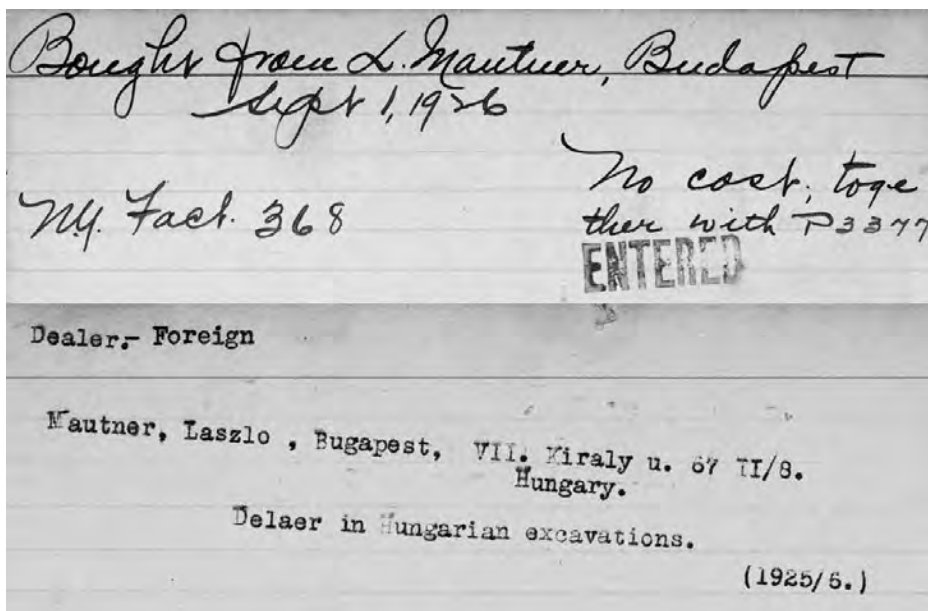
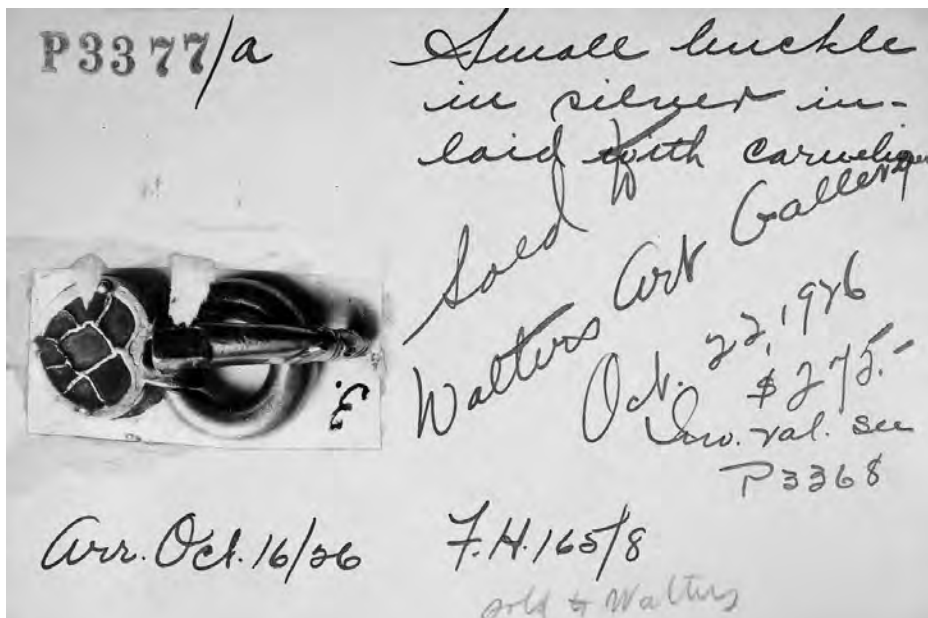
Külföldi kapcsolatokkal azonban nem Niklovits rendelkezett, hanem Mautner László, a jól ismert pesti régiségkereskedő. Utólag nem eldönthető, hogy melyikük ötlete volt a bozsoki aranycsat kihozatala a Vasvármegyei Múzeumból. A legvalószínűbb, hogy tartós érdekközösségük számos olyan gyanús ügyletet eredményezett, amelyekre később nem derült fény, de mind úgy végződtek, hogy értékes tárgyak kerültek külföldre.

Mautner 1893-ban alapította régiségkereskedését. Az 1920-as évek közepétől lendültek fel külhoni értékesítési kapcsolatai. Ezeket úgy tudta rendszeresen jó anyagokkal kiszolgálni, hogy az egész Kárpát-medencére kiterjedő ügynöki hálózatot hozott létre. Az ásatásoktól a múzeumokig mindenhol jó kapcsolatokkal rendelkezett, sőt röplapokat is terjesztett. Látszólag a régiségek megbecsülésére és a talált leletek beszolgáltatására buzdított, de valójában a múzeumokat megelőzve, elsőként akart információhoz jutni.⁹ Mautner egyik legfontosabb külföldi partnere a British Museum lett, ahol eleinte Arthur Graf segítségével adott el régészeti leleteket, később Grafot megkerülve már közvetlenül bonyolította le az üzleteket. Jelenleg 93 olyan tárgy van a londoni British Museum birtokában, amelyet Mautner Lászlótól vásárolt.

A műtárgyhamisítási indítékokat Mark Jones többek között a British Museum anyagain keresztül tárgyalja rendkívül empátiákkal és széles látókörűen. A *Hamisítvány? A megtévesztés művészete* című könyvében¹⁰ feltárja az egyes korszakokra jellemző okokat és módszereket. Természetesen a pénzügyi

9 Szabadváry Tamás: Címemet őrizze meg! = Múértő, XXIV. 2021. 6–7–8. 11. p.

10 Mark Jones: Fake? The art of deception. Berkeley, 1990. 173. p.

Brummer kartonja a bozsoki csatról¹¹

11 The Met: Watson Library Digital Collections,
The Brummer Gallery Records.

nyerészkedés megkerülhetetlen, domináns tényező. Ebben a kiadványban Mautner László is szerepel, a kínossá vált mojrádi kincsek felhozva példának. Abban az esetben az egész szakma tiltakozott, még feljelentés is született, de az következmények nélkül maradt. A negatív képet árnyalja, hogy Mautner legális műtárgymásolással is foglalkozott, hiszen arra is mutatkozott kereslet.

Mautner egyik jelentős üzleti partnere a zombori származású Brummer testvérek (József, Imre és Ernő) voltak. Brummerék 1906-ban Párizsban nyitottak galériát, majd az első világháború kitérése után átköltöztek New Yorkba. Tökéletesen tisztában voltak a hazai viszonyokkal, követték a trendeket. A manhattani galéria már leginkább Brummer Józsefhez köthető, aki amerikai viszonylatban is komoly karriert futott be mint műkereskedő. Két Czóbel kiállítást is rendezett New Yorkban, de Matisse, Seurat, Maillol, Klee és Modigliani tárlatoknak is otthont adott. A Szépművészeti Múzeumnak egy Despiou portrét, a szegedi Móra Ferenc Múzeumnak pedig egy Munkácsy festményt adományozott. Brummer Párizsban hírnevet szerzett többek között Henri Rousseau mecénásaként, New Yorkban viszont jelentős vagyona tett szert. Korán felismerte azt a lehetőséget, hogy a feltörekvő amerikai múzeumokat közvetlenül ki tudja szolgálni régészeti tárgyakkal hazai és európai kapcsolatain keresztül. Ebben talált kiváló partnerre Mautner László személyében.

A Niklovits és Mautner közötti üzleti kapcsolatáról aligha lehet konkrétumokat megmondani.

Vélhetően Mautner kifizette a bozsoki aranycsatot Niklovitsnak, talán a római bronzszobrokat is átvette tőle. Azt is homály fedi, hogy az ajándék- és cseretárgyakat közösen adták össze, vagy azok Niklovits ügyeskedései voltak. Utóbbi sokkal valószínűbb, tekintettel a tallér hamisításaira.

Brummerék és Mautner kapcsolata 1925-ben kezdődhetett. Hála a precíz feljegyzéseknek, leltári kartonoknak, egyértelmű, hogy Brummerék vették meg Mautnertől – több más tárggyal együtt – a bozsoki aranycsatot 1926-ban.

1926. szeptember 1-én vásárolták meg a csatot, október 16-án érkezett meg New Yorkba, és október 22-én már eladták a Baltimore-i Walters Art Gallerynek 275 dollárért. Meglehetősen árulkodó, hogy Mautnert úgy tartották nyilván, mint a magyar ásatások kereskedője! A gyors lebonyolítás mindenestre arra enged következtetni, hogy itt mindenki biztosra ment. Egy évvel korábban már Mautnernál lehetett a csat, levelezése alapján az egyik Brummer testvérnek – aki többször járt Budapesten –, meg is mutatta. Az nem derül ki pontosan, hogy kivel levelezett, de valószínűsíthető, hogy József New Yorkban volt, Ernő pedig Párizsban, és ő utazott a legtöbbet. Az üzleti viszonyaik nem lehettek mentesek kisebb-nagyobb összezőrdülésektől, mert egy 1927-es levélben Mautner arra utal (valószínűleg Ernőnek), hogy minden kapcsolatot megszakít Brummer fivérével (Imrével), amit közölt is annak megbízottjával, egy bizonyos Kornai úrral. Mautner egyre magabiztosabbnak érezhette nemzetközi kilátásait, mert csak ebben az évben 45 tételt adott el a British Museumnak.

Érdekesség, hogy Mautner British Museumnak eladott tételei között található egy avar kori arany fülbevaló is, ami állítása szerint egy bozsoki sírból való. A múzeum ezt ma már hamisan feltételezi, ezért nincs is kiállítva. Ugyanakkor szerepel egy tanulmányukban,¹² amely a korszak fémmunkáinak technológiáját vizsgálja a Kár-

12 Paul Craddock et al: Change and stasis: the technology of Dark Age metalwork from the Carpathian Basin. = The British Museum Technical Research Bulletin. 4. 2010. 55–65. p.

Avar kori fülbevaló Bozsokról a British Museumban, No. 1926,0511.2

pát-medencében, de sem az arany tisztasága, sem pedig az anyagösszetétele nem bizonyítja egyértelműen, hogy hamisítványról lenne szó.

Ami az árakat illeti, Lipp Vilmos annak idején tisztességesen megfizette a megtalálót. Azt nem lehet meghatározni, hogy Niklovitsnak pontosan mennyibe került a csereügylet, és abból mennyi esne a csatra. Feltételezhető, hogy a hamis darabok miatt jóval kisebb volt a költsége, mint amennyit Lipp fizetett a megtalálónak ötven évvel korábban. Azt sem tudjuk, hogy mennyiért adta el Niklovits Mautnernak, majd Mautner Brummeréknak. Az egyetlen ismert ár a 275

A Christie's árverésén 2021. július 7-én (lot 82) elkelt csat

dollár, amiért Joseph Brummer eladta Henry Waltersnak a csatot. Más hasonló tételeknél, ahol Brummer feltüntette a vásárlási és eladási árát, lehet következtetni az árérékre. Általában három-négyszeres szorzót alkalmazott, de előfordult tizenkétszeres is, ha valamit igazán olcsón tudott megvenni.

Az indexek segítségével érdemes mai árfolyamon összevetni az árakat. Walters ezek szerint 1,77 millió Ft-ért vette meg a csatot, így Brummer legfeljebb 600 ezret fizethetett Mautnernak. Niklovitsnak szüksége lehetett trükkökre, mert Mautnertól aligha kaphatott 3-400 ezernél többet. Mautner ezzel az ügylettel párhuzamosan egy másik hun kori csatot is eladott Brummernek, amit a nagyváradi múzeumból szerzett meg, vélhetően hasonló módon (3. kép).

A bozsoki aranycsat mai eszmei értékére is lehet következtetni, mivel 2021-ben a Christie's árverésén előfordult egy hasonló 5-6. századi Meroving aranycsat. A sokkal szerényebb kivitelű, feleakkora méretű darabon egyetlen nagyobb kő van befoglalva, a kisebb kopások és horzsolások nem rontják az összképét. Árverési jutalékkal együtt valamivel több mint 10 millió Ft-ot fizettek érte, noha előzetesen a tizedére sem becsülték, tehát komoly licitverseny mutat-

kozott érte. A bozsoki aranycsat ezek alapján akár 25–30 millió forintra is értékelhető. Általában az ilyen ereklyékre szokták azt mondani, hogy több már nem készül belőlük. Minél többen ismerik fel szépségüket, valamint az eredetük és történetük jelentette titokzatosságukat, úgy nő az értékük, hiszen csak ritka esetben lehet hozzájutni egy igazán autentikus példányhoz.

Niklovits és Mautner folyamatos kapcsolatára később több utalás található, akad olyan is, mintha közös lett volna az a műhelyük, ahol a hamisítványok készültek.¹³ Annyi bizonyos, hogy Mautner hálózatának fontos szereplője volt Niklovits Károly.

A bozsoki aranycsat (1. kép) rekeszes, gránátberakású, kerek fejű és kerek testű csat. Cipőcsatként is említik,¹⁴ de mérete inkább övcsatra utal. Az almandin-gránát kristályok ma is kedvelt ékszerkövek. Az anyaga jó minőségű vert arany, befoglaló méretei 26 x 54 x 19 mm, a tömege 80 gramm. A csattest 22 x 19 x 6 mm, a csatfej átmérője 25 mm, melynek vastagsága 7 mm, a csatpecek 40 mm hosszú. Drótcsíkok osztják rekeszekre a gránátvörös zománc-lapokkal díszített fogantyút, egy téglalap alakú gránátkő ékesíti a nyelvet a csuklópánt közelében. Két kis kerek rubinkövet helyeztek el a hegyén, a lófej szemeként (2. kép). A tok szélén alulról három aranyeszeg rögzíti a díszeket. Szórvány lelet, szinte zárható, hogy sírlelethez tartozott volna, mindössze egy ásónyomnyi mélyről került felszínre. A viselője feltehetően elveszíthette a csatot.

Az aranycsat geometrikus formavilága eltávolodik a naturalisztikus motívumoktól és egyszerűségében vonja magára a figyelmet. A vastag aranyelemek csillogása és a harsogó gránátvörös lapocskák szinte hi-

valkodóan mutatják a gazdagságot hétköznapi funkciójú tárgyokban. Az állatfejben végződő túske stilizáltan visszautal a klasszikus ókori mintavilágra, de a gránátok uralkodnak a csaton. Az igazi díszítés mégsem maga a berakott kő, mint egy gyűrű esetében, hanem a szegélyekkel kialakított rekeszek mintázata. Ez a kettősség nem nyugtatja meg a figyelmet, hanem szinte fenntartja a szemlélő csodálatát. Viselete egyértelműen behatárolja a nemzetségben betöltött szerepet, a társadalmi rangot, idegenek előtt pedig tiszteletet parancsol. Mindezek tökéletesen jellemzőek a hunokra.

A bozsoki aranycsat keltezése az 5. század első felére tehető, Attila hun király idejére. A hunok Pannónia nyugati szélén való jelenlétére és kalandozásaikra szorítkozva 425–455 között készülhetett, ennek az időszaknak talán a második felében. A lehetséges származási helyről szinte semmit nem tudunk, lehet bizánci műhely, de készülhetett a Kárpát-medencében is.

A népvándorlások kora az az időszak, amiről fájóan kevés biztosat tudunk. Forrásaink szegényesek, számos témában egyetlen krónikásra kell hagyatkozni. A későbbi gesztákból ismert, hogy a korabeli historikusok is legtöbbször legendákkal vegyítették a tényeket, ezért nem lehetünk bizonyosak abban, hogy a leírtak mindenben megfelelnek a valóságnak, habár az igazságmagjuk általában nem megkérdőjelezhető. Az adott korról alkotott homályos képet a tárgyi emlékek hozzák közelebb a valósághoz, de ezáltal a kérdések is sokasodnak.

A hunok egész történetére Attila rövid ideig tartó karizmatikus uralkodása nyomtara bélyegét, noha időben és térben is jóval többről van szó. Társadalmuk nemzetségekre épült, amelyet csak drasztikus szigorral lehetett egyben tartani. Tárgyi kultúrájukban egészen fantasztikus minőségű remekművek is megjelentek. A szkíták figuratív ábrázolásai

13 Mozsolics Amália bejegyzése a Vsvármegyei Múzeum leltárkönyvébe. 40/1941.

14 The Walters Art Museum, Baltimore, 57.449.

1. 1. kép. A bozsoki aranycsat. The Walters Art Museum, Baltimore, 57.449

2. kép. A bozsoki aranycsat oldalról. The Walters Art Museum, Baltimore, 57.449

3. kép. The Walters Art Museum, 57.664 4.
(Lelőhely: Nagyvárád)

4. kép. LDM Veszprém, 81.1.1
(Kapolcs)

5–6. kép. Hansági Múzeum, Mosonmagyaróvár, 64.1.10.1 (Lébény), 64.1.11.1 (Lébény)

7–8. kép. Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd, 62.2.1 (Nagydorog), 62.5.1 (Szekszárd–Balparászta)

9. kép. British Museum, London AF.510
(Cordoba, Andalúzia)

10. kép. Metropolitan Museum, New York,
17.190.697 (ismeretlen lelőhely)

11. kép. Magyar Nemzeti Múzeum, 62.155.40
(Alcsútdoboz)

12. kép. Magyar Nemzeti Múzeum,
Balassa Bálint Múzeuma (Nyergesújfalu, Iszn.)

mellett előtérbe kerültek az elvontabb geometrikus formák, amelyek lassan összeolvadtak a germán stílussal. Mindez megfelel a vándorlások okozta népességkeveredés sajátosságainak, nem beszélve a hadjáratakról, amelyek messze földre is elvezettek. A fémművesek, ötvösök ettől függetlenül is útra kelhettek, egy új stílust meghonosítva, vagy csak alakítva a helybeli ízlésvilágot. A Bozsok mellett talált hun kori aranycsatra is így kell tekintenünk, mindezeket a szempontokat figyelembe kell venni.

Romantikus képünk azonban ne legyen a hunokról! Marcellinust, az utolsó nagy római krónikást idézve: „Fegyvernagyvaskor is árulkodók és állhatatlanok, hajlamosak meggondolni magukat minden új remény hallatán, hogy teljesen átadják magukat a pillanat késztetésének és hajlamának. Mint a vadállatok, teljesen tudatlanok, a jó és a rossz között gyakran nem tudnak különbséget tenni. Képtelműen és homályosan fejezik ki magukat, nem tisztelnek semmilyen vallást vagy babonát, és mértéktelenül sóvárognak az aranyra.”¹⁵

Az igazsághoz tartozik, hogy Marcellinus mindezeket Rómában írta, ráadásul úgy, hogy soha nem találkozott hunokkal, tehát a hitelesnek gondolt forrásokban is megbújhatnak hallomásból származó, erősen túlzó kijelentések.

Az arany utáni sóvárgás racionális oka a hatalommal kapcsolatban keresendő. A hadvezérek hatalmát ugyanis az a nagylelkűség határozta meg, amit a vagyon újraelosztásával tudtak érvényesíteni az alattvalóik felé. Nevén nevezve a vagyon megszerzését, itt rablóhadjáratokra kell gondolni. A hatalmat folyamatosan demonstrálni kellett a javak szétosztásával, hiszen azt mindenki elvárta. Az arany hiányát az erő hiá-

nyának tekintették. A díszes, értékes tárgyak mindazt a célt is szolgálták, hogy viselőjük láttassa gazdagságát, rangját. A különféle ékszerek, kardíszek, aranygyűrűk, kardmarkolatok, csatok, hüvelyvasalatok, hevedervegek, fogantyúk mind-mind ezt jelenítették meg. A hunok egyszerűen nomádok voltak. Az arany iránti mohóság tehát ezzel a feltűnő szemléltetési kényszerrel magyarázható, szó szerint megmutatva az arany általi hatalmat. A hihetetlen aranykincsek ezt jelképezik.¹⁶ Attila idejében megnyugtató bőség mutatkozott aranyból, a számítások szerint mintegy 9 tonna aranyat termeltek ki a bányákból, és mindenféle aranyban szedték a hadisarcot és az adót.

A bozsoki aranycsatát az 1925-ös csereügyletet követően hosszú időre eltűnt a hazai szemek elől. Bóna Istvánnak egy kutatás során 1982-ben sikerült azonosítania¹⁷ a csatát a Baltimore-i *The Walters Art Gallery* népvándorlaskori gyűjteményét bemutató könyvben.¹⁸ A közölt kép alapján biztos volt abban, hogy a bozsoki leletről van szó, de értetlenül állt a tény előtt, miként kerülhetett oda. Ugyanis Fettich Nándor egy félreértés miatt 1940-ben még úgy tudta,¹⁹ hogy a lelet a Vasvármegyei Múzeumban van. Később Bóna szerepeltette a bozsoki aranycsatát összefoglaló művében,²⁰ a hunok régészeti forrásainak áttekintésében, miszerint az „ismeretlen körülmények között 1927-ben az Egyesült Államokba került”.

15 Ammianus Marcellinus: *Rerum Gestarum Libri Qui Supersunt*. Forgotten Books. London, 2018.

16 Attila und die Hunnen. Historisches Museum der Pfalz. Speyer, 2007.

17 Bóna István: Die Hunnen in Noricum und Pannonien. In: Severin, zwischen Römerzeit und Völkerwanderung. Ausstellungskatalog. Linz, 1982. 179–200. p.

18 Ross, M. C.: *Arts of the Migration Period in The Walters Art Gallery*. Baltimore, 1961.

19 Fettich Nándor: *A hunok régészeti emlékei*. = Németh Gyula: *Attila és hunjai*. Budapest, 1940. 227–264. p.

20 Bóna István: *A hunok és nagykirályaik*. Corvina. Budapest, 1993. 228/7. p.

A gránátberakásos, rekeszes csatok a hunok általánosan jellemző használati tárgyai. Noha időben csak alig több mint egy generációról beszélhetünk, földrajzilag a Kaukázustól a Kárpát-medencén át lengyel, cseh, német, olasz, francia és spanyol földön is találkozni teljesen hasonló leletekkel. A megmunkálás finomsága, valamint a forma és a kivitelezés minősége mellett leginkább a történetük különbözteti meg őket. Némelyekről szinte semmit nem lehet tudni, még a lelőhelyük is bizonytalan, másokat a kalandos történet tesz érdekessé. A bozsoki aranycsat mindkét esetben megfelel, kivételesen szép és izgalmas példa.

A Kárpát-medencében eddig közel 80 ilyen és ehhez hasonló csatot találtak. Érdekes néhányat összevetni a bozsoki csattal. Az elmúlt évtizedben is igen jelentős darabok kerültek elő, részben a szerencsének, részben pedig az új, tudatos fémkeresési technikáknak köszönhetően.

A 3. képen egy eltérő motívum látható. Érdekessége, hogy ezt a csatot adta el Mautner a bozsoki aranycsattal együtt Brummernek 1926-ban, és azok egy napon kerültek Waltershez – két és félszeres áron, mint a bozsoki csat. 1876-ban találták Nagyvárad mellett a Guttmann téglagyár területén egy fibulával és néhány üvegyönggyel együtt. Mindezeket ifj. Bölöni Sándornak köszönheti a nagyváradi múzeum, aki beszolgáltatta a leleteket, Hampel József szép rajzot közölt róla.²¹ A csat négyzet alakú lemezét négy levél alakú gránáttal berakott, pontozott mezőt szegélyező faragott fonat keretezi. A gránátok egy körkörös középpont felé mutatnak. Mérete: 57 x 130 x 23 mm.

A 4. kép olyannyira hasonlít az előzőre, hogy Mautnerre gondolva már-már azt feltételezhetjük, hogy hamisítvány az egyik,

de erről szó sincs. Ezt Kapolcson találták 1979-ben, egy ház alapozási munkái során egy női csontvázas sírra bukkantak a régészek. A gazdagon felékszerezett sír kiemelkedő darabja az aranyozott ezüst dízscsat, ami hasonmása a nagyváradi leletnek. A csaknem száz évvel később talált kapolcsi csat szinte biztosan ugyanabban a műhelyben készült, mint a nagyváradi. A 400 km-es távolság ellenére ez valószínűnek látszik. A hasonlóság és a kivitelezés is arra utal, hogy nem egy adott motívumot másoltak, hanem ugyanott, ugyanazt készítették el, kicsit másként.

„Az aranyozott ezüst dízscsat négyszögletes öntött keretét három oldalon mélyen vésett spirálindák díszítik. A keret a karika felőli oldalon ék alakban a középmezőbe nyúlik. A csatkeret külső és belső peremléceit hegyükkel összeforduló háromszögű nielló díszíti. A négy külső sarkon csonka gúla alakú keretben négy aranyozott fejű bronzszegecs ül. A csattest középmezőjét hátoldaláról, poncolt díszű, ötszög alakú ezüstlemezzel fedték. Ezen középpütt két kör alakú és négy, a keret sarkai felé irányított, csepp alakú rekesz van.

A csepp alakú rekeszeket tenaxba ágyazott piros színű üveglapocskák, a kör alakút zöld színű csontkorongocska díszíti. A csontkorong közepén levő kis rekeszből díszel elveszett. A csattest előlapja és a keret oldalai, valamint a középső rekeszes lemez is tűz-aranyozott. A csattest hátoldalát egy sima, négyzetes ezüstlemez zárja. Az előlapról beütött bronzszegek rögzítik. A keret előlapjának ék alakú részével párhuzamosan indul a kétágú, villás karikatartó, amely a hátoldalon a zárólemez felső szeglyukainak vonaláig hajlik vissza, de nem ér a kerethez. Innen lehet a tömör öntésű, ezüst karikát beakasztani. A karika az akasztófül alatt elvékonyodik. A csat tövise háztető formájú, üreges ezüstöntvény, állatfejes díszű, erősen

21 Hampel József: Hazai adatok az Archeológiához. = Archeologiai Értesítő. XIV. 1880. 79–81. p.

ráhajlik és túlér a karikán. Az állat feje és a hétszeres tagozású nyakrész rovátkolt niellő-berakással, tűzaranyozással és poncolt geometrikus mintákkal díszített.²² Cs. Dax Margit igen alapos, értő leírása is azt jelzi, hogy jó állapotban lévő, különleges darabnak tartották. A keltezés az 5. század utolsó harmadára teszi. Ez némileg ellentmond a hun jelenlétnek, de a csat díszítése valóban egy kicsit a későbbi, germán stílusra mutat. A keltezéssel kapcsolatban csak feltételezésekkel lehet élni. A két csat összevetéséből az következik, hogy igényes műhelyek munkái messze földre elkerülhettek az 5. században.

Az 5. és a 6. képen szereplő csatok a Lébény–Magasmart lelőhelyen kerültek elő 1964-ben. Egy előkelő barbár katonai vezető némileg bolygatott sírjában értékes mellékletek között négy aranycsat is találtak. Az itt bemutatott két nagyobb övcsat lehetett, míg a két kisebb cipőcsat. Erről a leletről mint rendkívüli jelentőségű germán–longobárd fejedelmi sírról írtak.²³ A keltezését a 4. és 5. század fordulójára teszik, de mindenképpen jóval 433 előttre, tehát nem hun sírról van szó.

A csat szempontjából ez azért fontos, mert a viseletük nem köthető kizárólagosan a hunokhoz, sokkal inkább egy korszakhoz, ami túlmutat a hunok alig több mint egygenerációjú jelenlétén a Kárpát-medencében. Formavilágukban ezek tökéletesen megegyeznek a bozsoki csattal, noha évtizedekkel korábbiak lehetnek. Az egyik csatot küllőszerűen, a másikat legyező alakban elrendezett rekeszekben található lilászörös, illetve bordóvörös gránátok díszítik. A tömör arany csatfej és tüske túlméretezett a szerény

foglalatú csattesthez képest. Ha lehet ilyet állítani dísztárgyakról, amelyek mintegy 1500 évet töltöttek a földben, ezek a csatok szinte újszerű állapotban vannak.

A 7. és 8. képen két Tolna megyei négy-szögletes, gránátberakásos aranycsat látható. Ez a megoldás viszonylag ritkábban fordul elő. Mindkettő övcsat lehetett. A nagydorogi csat kivételesen szépen kidolgozott, pontos munka. A csatfej és a tüske hengeres részének vastagsága szembeötlően túlzó. A díszek szokatlan elrendezése modern ízlésre vall, egyedi megoldásnak tűnik. A tizenöt gránát szimmetrikus berakása szűk rekeszekbe kifejezetten igényes elképzelést valósít meg. Az állatfejben végződő tüske megmunkálása szintén finom kézre vall. Összességében kiváló mestermunka. A lelőhelyről nincs pontos információ, női temetkezés valószínűsíthető. A csat 146,3 gramm tömege a robusztusság velejárója, de viselőjének tehetőségét azonnal elárulja. Keltezése a 425–450-es periódusra tehető. Ez az aranycsat a kor egyik legjobb műhelyében készült.

A szekszárdi csatnak két különlegessége is van. A csatfej és a tüske itt szokatlanul vékony hengeres elemekből áll. A 4x3-as négyzethálós elrendezés szintén ritkaságnak számít. A kivitelezés nem a legpontosabb, de technikailag elég nehéz feladat a préselt alapra forrasztott kazettás részen tartani a szimmetriát. A szélek egyenetlensége apró szépséghiba, de maga a díszítés jól illik az almandin berakáshoz. A két tolnai csat mérete (6,5 és 6 cm) csaknem megegyezik, de a szekszárdi tömege mindössze 30,6 gramm, vagyis kecses, női viseletre utal. A balparásztai Maximilian szőlőben találták egy szétdőlt sírban, vétel útján került a múzeumba.

A 9. képen látható aranycsat az andalúziai Cordoba környékéről származik, ahonnan egy bizánci műhely már nagyon messze

22 Cs. Dax Margit: Keleti germán sírok Kapolcson. = Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 15. 1980. 97–106. p.

23 Pusztai Rezső: A lébényi germán fejedelmi sír. = Arrabona. 8. 1996. 99–118. p.

van. Még ez sem a legnyugatibb lelőhely, mert Portugáliában is találtak hasonló csatot. A bozsoki aranycsattal azonos méretű, de tömege csak fele akkora, ami nehezen indokolható. A hátlapot erősítő szegecsek egy kiszélesedő toldalékban vannak a csattest mellett, amivel veszít az esztétikai értékéből. A rekeszek megoldása is eltérő, szerkezetileg erősebb kivitelre törekedtek. A berakott kövek színe is különböző, ebben a műhelyben talán kisebb választékból dolgozhattak. A csat keltezése a British Museum szerint megegyezik a bozsokival, 425–455-re tehető. A cordobai csat jól követi a klasszikus formát.

A 10. képen levő csat a New York-i Metropolitan Múzeumban található,²⁴ francia földről került elő, de közelebbit nem tudni róla. Keltezése 400–450 körüli. A bozsoki aranycsatnál valamivel kisebb, de stílusában jól illeszkedik ahhoz. Szegecselési megoldásában hasonlít a cordobai lelethez, egyébként díszítő megoldásának szépségét az egyszerűsége adja. A sötétebb almandin kövek egykor szebben is csilloghattak.²⁵ Az összkép elegáns, jó minőségű a megmunkálása, és tetszetős állapotban van. J. P. Morgan bankár és műgyűjtő hagyatékából került a múzeumba 1917-ben. Morgan a mai napig az egyik legbefolyásosabb amerikai bankárnak tekinthető, jelentős műgyűjtőként is ismert. Hatalmas vagyonának mintegy felét tette ki szerteágazó gyűjteménye.

A 11. képen egy rendkívül szép darab látható. Alcsútdobozon találták Szent György- vagy korábban Alcsút–Vértes Szent György-pusztán 1838-ban, József főherceg palatinus birtokán, az ő hagyatékából került a Nemzeti Múzeumba. Négy, szirmot for-

máló gránát helyezkedik el középen, ezeket nyolc másik öleli körbe a csattesten tökéletes szimmetriában. A szegecsek itt is kívülre kerültek a testen, de olyan szép kidolgozásban, hogy az díszítésként hat. A fej és a túske a szokásos vastag kialakításban adja meg a tárgy hangsúlyát, amit jelezni kíván a viselője. Ez az aranycsat mindenképpen szebb és több figyelmet érdemel. Hampel József már 1894-ben ismertette egy összefoglaló munkájában,²⁶ de nagyon szűkszavúan.

A 12. kép a legfrissebb leletet mutatja be, amelyet 2021 nyarán találtak Nyergesújfalu közelében.²⁷ Ez a lehető legklasszikusabb gránátberakásos aranycsat típus. A vastag fej mellett valamivel kisebb kerek test, benne négy körcikre osztva almandin gránátok, szimmetrikusan elrendezve. A tiszta kivitelezés egyszerűsége törekszik, a túskefej nincs állatfigurára formálva. A szegecsek megoldása hasonló az alcsútdobozi példányhoz. Mivel általános csatformáról van szó, könnyen találunk további hasonlókat. Marcelházán és Bátaszéken szinte ugyanilyen aranycsatok kerültek elő, teljesen megegyező rekeszes beosztással. Ebben semmi meglepő nincs, mert funkcionálisan ez a megoldás látszik kézenfekvőnek, de még kellően igényesnek.

Az arany tárgyak viselete különös hangsúlyt kapott a hunoknál, folyamatos igény mutatkozott rá. A bemutatott csatok sokszínűsége azt mutatja, hogy hosszú évtizedeken keresztül számos műhelyben készítették ilyen dísz tárgyakat. A hunok központjaiba hatalmas mennyiségű arany érkezett a bányákból és az adóbevételekből, ezért szinte bizonyosan működtek ötvös-

24 Katharine R. Brown: Migration Art A. D. 300–800. New York, 1995. 23. p.

25 From Attila to Charlemagne, Arts of the Medieval Period in The Metropolitan Museum of Art. New York, 2000. 106. p.

26 Hampel József: A régibb középkor I. Budapest, 1894. 45. p. XXXXI/8.

27 Schilling László: Egy tölgyfa tövében, a zsebóra alatt. = Magyar Régészet. 11/1. 2022. 37–43. p.

műhelyek a Kárpát-medencében is. Ezekről azonban semmi közelebbit nem tudunk.

Epilógusként a bozsoki aranycsat körüli személyekről el kell mondani, hogy mai szemmel nehéz megítélni a közreműködésüket. Csak az adott kor viszonyai alapján gondolhatjuk át szerepüket. Henry Walters egy elismert New York-i galériától vásárolt reálisnak mondható áron; ő csak az adott tárgyat nézte és annak az értékét, szerette volna a Walters Art Gallery gyűjteményét gazdagítani. Halála után lett a galériájából Walters Art Museum, mivel Baltimore városára hagyta gyűjteményét. Talán nem is érdekelték az európai viszonyok és nem foglalkozott azzal, hogy az adott tárgy miként került egy New York-i kereskedőhöz. Henry Walters teljesen jótiszttán vásárolt, megfelelő dokumentumok alapján. Csak arról kellett meggyőződnie, hogy az adott csat eredeti. Számára egy antik tárgy vagy egy gyűjtemény, illetve múzeum tulajdonában van, vagy pedig kereskedelmi forgalomba kerül, ahol meg lehet vásárolni.

A Brummer testvéreknek azonban már tudniuk kellett, hogy kitől vásárolnak, milyen körülmények között. Hivatkozhattak ugyan a szabályozatlan környezetre, de etikai kérdések esetükben már mindenképpen felmerülnek. Brummerék és Mautner kereskedők, akik a hasznot nézték, semmi mást. Mautner László és Niklovits Károly szerepe azonban összességében negatív. Lehet, hogy Mautner ebben az esetben távol tartotta magát a múzeumi cserétől és hivatalosan csak közvetve ítélt el, de pontosan tudnia kellett a tisztességtelen részletekről. Niklovits szerepe viszont teljes egészében menthe-

telen. Ami az akkori múzeumi vezetőket illeti, ha esetleg elfogadnánk jóhiszeműségüket, akkor szakmailag megkérdőjelezhető az alkalmasságuk. Önmagában a csereajánlat elfogadása sem egyeztethető össze hivatali funkciójukkal, hiszen különböző korból származó különféle tárgyakat tettek a mérleg két serpenyőjébe, minden koncepció nélkül. A bozsoki aranycsat legalább újra múzeumi vitrinben van, igaz 7128 km-re onnan, ahol megtalálták, de nem tudjuk, mennyi érték tűnt el azokban az évtizedekben.

2024-ben lesz éppen 150 éve, hogy az aranycsat előkerült egy Bozsok melletti dombháton. Nagyszerű alkalom lenne, hogy legalább egy kiállításra hazatérjen Baltimore városából és újra megcsodálhassuk. Érdemes átgondolni, hogy mi mindennel lehetne összekapcsolni egy ilyen lehetőséget regionális szinten. A merész álmok nemes fantáziával és gyakorlati kreativitással kiegészítve megvalósíthatóak! Az mindenképpen elérhető lehet akár egy határozott levelezéssel, hogy a Walters Art Museum harmadik szintjén a népvándorlás kori gyűjteményben ne egy 'shoe buckle' (cipőcsat) nevű táblácska jelölje ezt a gyönyörű ereklyét, hanem maradjon meg Bozsoki Aranycsatnak.

Köszönetnyilvánítás

Hálás köszönetemet fejezem ki Kiss Gábornak (Savaria Múzeum, Szombathely) és Ódor Jánosnak (Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd), akik mélyreható gondossággal segítették a munkámat.